

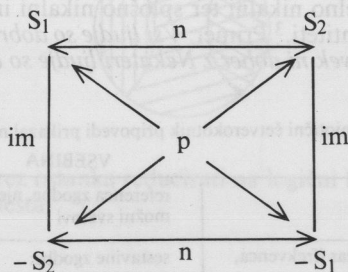
LOGIŠKI IZVOR GREIMAS- HJELMSLEVOVEGA SEMIOTIČNEGA ČETVEROKOTNIKA IN NJEGOVA ZVEZA S PRAGMATIKO

Namen tega pisanja je dvojen: 1. opozoriti na podobnost Hjelsmlevoevega oz. Greimasovega semiotičnega četverokotnika z Aristotelovim oz. sholastičnim logičnim kvadratom in 2. razmisliti o mestu smisla pripovedi v taki semiotični shemi.

1. Osnovna struktura vsakega semiotičnega sistema je po Hjelsmlevu izrazljiva v t.i. semiotičnem četverokotniku, ki je na zunaj tak:

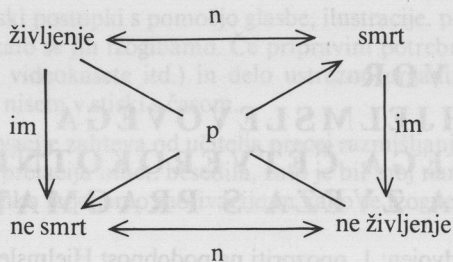
	SUBSTANCA	FORMA	
IZRAZ			JEZIKOVNA STRUKTURA
VSEBINA			PRIPOVEDNA STRUKTURA
	POVRŠINSKA	GLOBINSKA	

A. J. Greimas je za pripoved predlagal varianto semiotičnega četverokotnika, v osnovi katerega je splošno sprejeto pojmovanje, da človekova zavest in mišljenje delujeta po načelu dvočlenskih opozicij in da svet dojemamo preko nasprotij (dobro-zlo, življenje-smrt, duh-materija, del-celota, kultura-narava, čistost-greh itd.). Ta nasprotja so povezana preko treh vrst relacij: nasprotje(n), protislovje (p) in implikacija (im)¹ (Beker 1986 a, 1986 b, Biti 1987):

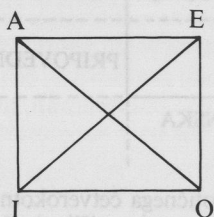

¹ Izraz implikacija je tu nekoliko nerodno izbran, ker je to čisto sintaktičen izraz in lahko z njim tvorimo logično pravilne povezave, ki pa so pomensko nesmiselne. Izraz je tu očitno izbran zaradi določene lastnosti implikacije, da namreč podprostor antecedensa vsebuje podprostor konsekvensa. Za našo rabo bi bil boljši izraz vsebovanost, ki bi ga pospremili z le enosmerno puščico.

Po M. Bekerju (Beker 1987) najdejo ta nasprotja svoje mesto na obeh nivojih globinske strukture (v površinsko strukturo spadajo vzročni in časovni odnosi), na izraznem si nasprotujeta npr. življenje in smrt, na vsebinskem pa ne življenje in ne smrt.²

Če delujejo opozicije življenje-smrt, narava-kultura itd. v človekovi zavesti kot primarne ali celo arhetipske vsebine, potem preprosto pamet zmoti protislovje smrt-ne smrt, ki se zdi, kot da nasprotuje naravnemu redu stvari. Podobno velja za ostale podvojitve na osi protislovja, ki nastanejo zaradi mehanskega, deduktivnega izpolnjevanja apriorne sheme, znane že v antiki in sholastiki (Aristotel, Apulej, Boecij) in predstavlja sklepanje po logičnem kvadratu. Le-ta služi za sistematiziranje zvez med predikatnimi stavki. Ti so razdeljeni po kvaliteti (trdilni in nikalni) in kvantiteti (splošni in delni) v štiri tipe: splošno trdilni (A), splošno nikalni (E), delno trdilni (I) in delno nikalni (O) (Jerman 1979, Kondakow 1983):

AE ... nasprotje
IO ... podnasprotje
AO, EI ... protislovje
AI, EO ... pod- in nadrejenost

Relacije med njimi so določene enoznačno. Nasprotje velja med splošno trdilnimi in splošno nikalnimi stavki in se nanaša na kvaliteto stavkov, kvantiteta pa se ne spremeni. Primer: *Vsi ljudje so dobri* nasproti *Noben človek ni dober* (oz. *Vsi ljudje so slabi*). Protislovni so splošno trdilni in delno nikalni ter splošno nikalni in delno trdilni stavki, ki se razlikujejo po kvaliteti in kvantiteti.³ Primer: *Vsi ljudje so dobri* je v protislovju z *Nekateri ljudje niso dobri* in *Noben človek ni dober* z *Nekateri ljudje so dobri*. Nad- oz. podrejenost

² S. Chatman (Chatman 1983²) je semiotični četverkotnik pripovedi prikazal nekoliko drugače:

	IZRAZ	VSEBINA
SUBSTANCA	jezik kot medij, v svoji fizični podobi	referenca zgodbe, njeni možni svetovi
FORMA	pripovedni diskurz: čas (frekvenca, trajanje, red), gledišče oz. perspektiva, glas itd.	sestavine zgodbe: dogodki, mesto, osebe

V taki shemi bi bile Greimasove opozicije verjetno le v kvadratu *substanc* vsebine.

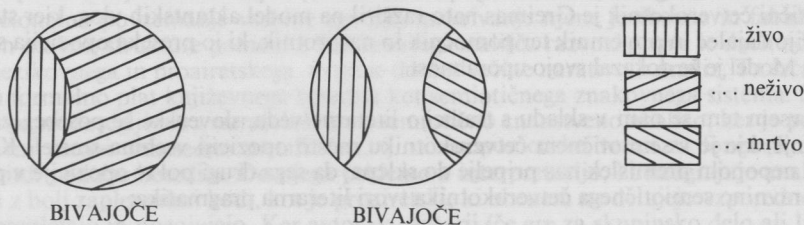
³ Pri tem velja omeniti, da iz zanikane celote ne dobimo negativne celote, ampak del (Jerman 1979); če zanikamo kvantifikator *vsi*, ne dobimo *noben*, ampak *nekateri*.

velja med stavki različne kvantitete in seveda le v eni smeri. Podnasprotje je negativno določeno, tako da iz neresničnosti ene sodbe sklepamo na resničnost druge.

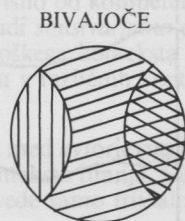
Če povzamemo, lahko rečemo, da je nasprotje relacija med stavki iste kvantitete in različne kvalitete, protislovje relacije med stavki različne kvantitete in različne kvalitete, podrejenost pa povezuje stavke različne kvantitete in enake kvalitete.

Kako se shemi razlikujeta? Logični kvadrat je shema sklepanja, izpeljevanje enih stavkov iz drugih in ni namenjen analizi pojmov. V njem stopajo stavki v čisto sintaktične odnose, ne glede na njihovo predmetno resničnost. V logičnem protislovju sta lahko tudi dva sicer predmetno povsem neresnična stavka: *Vse krave so zelene* in *Nekatere krave niso zelene*. V Greimasovi varianti semiotičnega četverokotnika pa imamo opraviti samo s kvaliteto pojmov, ki so nujno predmetno resnični.⁴ Med dvema shemama gre tako za razhajanje med formalno in vsebinsko analizo,⁵ pri čemer je pravilnost logičskih odnosov sicer potreben, ne pa tudi zadosten pogoj za pravilnost vsebinskih.

Poglejmo na pojmovne odnose še iz drugega kota. Pojem lahko ponazorimo tudi ekstenzionalno, z naborom ali množico objektov z enakimi lastnostmi. Vzemimo zopet pojme življenje, ne življenje in smrt, ki si jih predstavljamo kot množice vsega živega, neživega in mrtvega, povezane z zbirnim oz. rodovnim pojmom bivajoče, in narišimo diagrama za protislovje in nasprotje:

Združeni diagram nam pokaže še odnos podrejenosti med neživim in mrtvim; mrtvo je vsebovano v neživem.

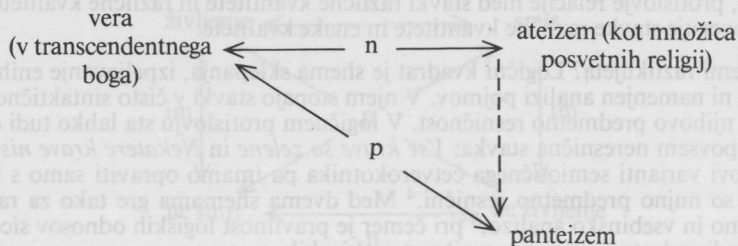

Te sheme ne moremo več brez ostanka reducirati na logični kvadrat, pa tudi kategorija ne mrtvo tu ne najde pravega mesta.

⁴ Seveda lahko v leposlovnem delu nastopajo tudi zelene krave, toda predikata *biti krava* in *zelen* ne moreta biti del kake arhetipske opozicije.

⁵ Na tem mestu nismo dosledni pri razlikovanju logiške sintakse (oz. teorije dokaza) in semantike od jezikoslovne sintakse in semantike in se držimo bolj zdravorazumske opredelitve teh pojmov. Logiška semantika oz. teorija pomena je še posebej zapletena in nedorečena reč, ki je tu ne moremo obravnavati. Kratko in jedrnat je o tem pisal Nenad Mišćević v *Anthroposu* 1985, št. 1–2.

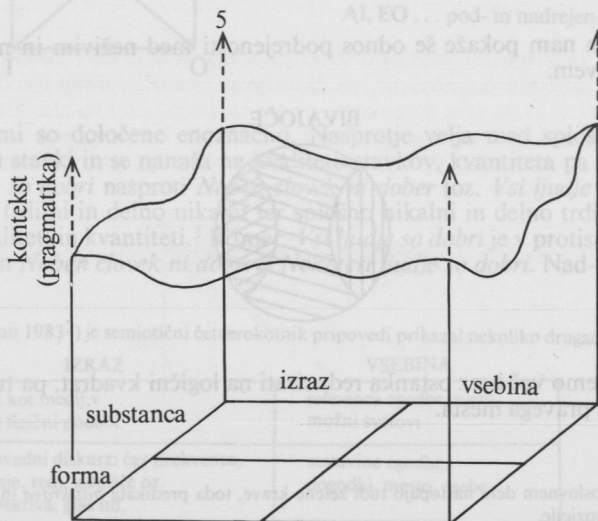
Iz primerov, kjer lahko elemente četverokotnika (oz. trikotnika) samostojno poimenujemo, lahko še bolj nazorno vidimo, da nimamo vedno opravka s štirimi komplementarnimi pojmi in dvojnim protislovjem:

Zbirni pojem je religija. Četrtega pojma tu ni, nihilizem je samo ena od oblik posvetne religije.

Po doslej povedanem je videti, da se je Greimas pri priredbi Hjelmsleva nekoliko zadolžil tudi pri antični silogistici, od katere je prevzel formo, ki pa ni vedno povsem izpolnljiva. Semiotični četverokotnik je Greimas nato razširil na model aktantskih vlog, kjer stopajo v opozicijo dajalec in prejemnik ter pomočnik in nasprotnik, ki jo preseka opozicija subjekt-objekt. Model je že dokazal svojo uporabnost.

2. Ob vsem tem se nam v skladu s tradicijo literarne vede, slovenske še posebej, zastavlja vprašanje, kje je v semiotičnem četverokotniku mesto opoziciji vsebina-smisel. Krajši in seveda nepopoln premislek nas pripelje do sklepa, da sega drugi pol te opozicije v prostor, ki ga z ravnino semiotičnega četverokotnika tvori literarna pragmatika:

Naratologija, strukturalizem in ruski formalizem se pri analizi pripovedi navezujejo na Aristotela in večji del literarne tradicije, za katero je pripoved tip akcijskega diskurza (van

Dijk 1976), predstavitev dogodkov v časovnem zaporedju (Prince 1982). Pri tem naravno zaporedje dogodkov poimenujejo z izrazoma zgodba ali fabula, pripovedni red pa z izrazi zaplet, siže, intriga (Aristotelov mythos).⁶ Vsebino pripovedi lahko povzamemo v propozicijah različnih redov (Prince 1982, Hladnik 1988).⁷

Poskusi v kognitivni psihologiji (van Dijk 1976, Kintsch 1980, Omanson 1982, Prince 1983) kažejo, da si bralci zapomnijo predvsem glavne dogodke (ne pa tudi drugih vsebin) in da prihajajo pri povzemanju pripovedi do bolj kot ne enakih propozicij, ne pa tudi do enake razlage smisla. V čem se interpretacija razlikuje od t.i. minimalnega branja, ki sestoji iz preprostega povzemanja fabule?

Bralec mora (po Barthesu) pri branju razvozlati več različnih kodov. Jezikovnemu kodu, ki je pogoj za branje besedila, sledi proairetski kod ali kod dogodkov, katere povzamemo ali tematiziramo. Hermenevtski kod ali kod ugank zahteva postavljanje določenih vprašanj in iskanje odgovorov (Kdo je morilec? Zakaj je moril?). Kulturni kod sestavljajo besedilne reference na znane reči, ki jih je kodirala določena kultura in zahteva od bralca religiozno, znanstveno, filozofsko, narodopisno, zgodovinsko, umetnostno itd. kompetenco. Nekatero pomene besedil lahko dojamemo dobesedno ali pa v njihovih različnih konotacijah na bolj splošnih nivojih (npr. Franckin tek za vozom v romanu Na klancu razumemo dobesedno ali pa simbolno kot življenjsko zaznamovanost). Taki paralelizmi sestavljajo simbolni kod, v katerega spadajo med drugim tudi Greimasove arhetipske opozicije.⁸

Propozicionalno povzemanje vsebine zgodbe, razkrivanje njene jezikovne in fabulativne (mikro in makro) strukture pomeni z Barthesovega stališča razvozlanje le dveh od petih kodov, jezikovnega in proairetskega, to pa je domet večine narativnih analiz. Ta izčrpa izrazno in formalno plat književnega besedila kot semiotičnega znakovnega sistema. Smisel besedila pa ni dosegljiv le z naratološko ali semiotično znanstveno analizo, ker je po svoji konotativni naravi dobesedno metafizičen, tj. ni enopomensko vezan za fonemsko, skladensko itd. podobo besedila. Do njega pridemo z interpretacijo, ki nadgrajuje analizo in se sooča z bolj zapletenimi kodi, kot je proairetski, ki obenem ne delujejo vzporedno, ampak se prepletajo in pogojujejo. Ker avtor oz. avtorji (če gre za skupinsko delo ali ljudske pripovedi in pesmi) nimajo enakih kodov, so podatki o avtorjih, okoliščinah in času nastanka pripovednega dela za relevantno interpretacijo nedvomno potrebni. Razvozlanje avtorjevega koda se ponavlja ponazarja z vprašanjem »Kaj je avtor hotel povedati?«

Dekodiranje sporočila je seveda odvisno od kompetence bralca in ni samo rekonstrukcija avtorjevega koda, ampak je vedno tudi *soustvarjalna* dejavnost, porojena iz soočanja besedila in psihičnega, socialnega, ideološkega konteksta branja. Enake besedilne propozicije zato v kontekstih različnih bralcev in v različnih kontekstih istega bralca sprožajo različne implikacije.

Interpretacija je torej funkcija razlik med avtorjevim in bralčevim kodom ter vsakokratnega individualnega in družbenega konteksta branja. Če je neko besedilo relevantno v smislu, da v danem kontekstu ne proizvede samo trivialnih implikacij, potem število možnih pomenov ali smislov ni omejeno.

⁶ Ko tej dihotomiji dodamo medij, v katerem je pripoved posredovana, tj. jezik, pokrijemo ves semiotični četvero-kotnik. Tu smo izpustili substanco vsebine, ker namreč ni jasno, kako je mogoče v nek semiotičen sistem sploh vključiti realnost na sebi. Pojmi, ki se nanašajo nanjo, niso področje znanosti (semiotika pa naj bi bila znanstvena disciplina), ampak metafizike. Kvantna fizika kot najrazvitejše področje znanosti jih v svojem sistemu nima ali pa le pogojno in tudi predmet literature ni nedvoumno določen v smislu, koliko najdeva literatura svoj predmet zunaj sebe, koliko pa ga sama ustvarja. Opraviti imamo torej s podobnim formalnim problemom kot pri Greimasu.

⁷ Vsakemu dogodku ustrežata dve propoziciji in vsaki propoziciji po en stavek, ki pa ju je mogoče transformirati v enega.

⁸ V različnih predstavitev Barthesovega dela se pojavljajo še drugi kodi, npr. semični.

Sklenimo gornje pisanje v idejo, da je semiotični analizi in njenemu ožjemu delu, naratologiji, dostopna predvsem sintaktična in semantična (vsebinska) podoba književnega dela, ki je ponazorjena s semiotičnim četverkotnikom, njegov smisel pa sega izven znanstvene analize na področje interpretacije (kot dela pragmatike), ki odkriva tretjo, kontekstno dimenzijo besedila.

Aleksander Bjelčevič

Filozofska fakulteta
v Ljubljani

BIBLIOGRAFIJA

- Miroslav Beker 1986 a: O semiotici i književnosti, *Umjetnost riječi*, št. 2, 105–123.
- Miroslav Beker 1986 b: *Suvremene književne teorije*, Liber, Zagreb.
- Vladimir Biti 1987: *Interes pripovjednog teksta*, Liber, Zagreb.
- Seymour Chatman 1983²: *Story and discourse*, Cornell, Ithaca.
- Julien Algirdas Greimas 1978: Aktanti, akteri i figure v M. Bunjevac: *Strukturalni prilaz književnosti*, Nolit, Beograd.
- Miran Hladnik 1988: Prežihov Boj na požiralniku in metodološka vprašanja analize pripovedne proze, *Slavistična revija*, št. 4, 339–348.
- Louis Hjelmslev 1980: *Prolegomena teoriji jezika*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
- Frane Jerman 1979: *Logika za mlade*, Zavod SRS za šolstvo, Ljubljana.
- Walter Kintsch 1980: Learning from text, levels of comprehension, or: why should anyone read a story anyway, *Poetics* 9, 87–99.
- N. I. Kondakow 1983: *Wörterbuch der Logik*, Bibliographisches Institut Leipzig.
- Richard C. Omanson 1982: An Analysis of Narrative: Identifying Central, Supportive and Distracting Content, *Discourse Processes* 5, 195–224.
- Gerald Prince 1982: *Narratology: The Form and Functioning of Narrative*, Mouton, Berlin.
- Gerald Prince 1983: Narrative pragmatics, message and point, *Poetics* 12, 527–537.
- Teun A. van Dijk 1976: Narrative macro structures: Logical and cognitive foundations, *Journal for Poetry and Theory of Literature* 1, 547–569.